

MAŁGORZATA KORYTKOWSKA

Uniwersytet Łódzki

ALEKSANDER KIKLEWICZ

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

O pewnym typie realizacji argumentu propozycjonalnego w języku białoruskim, bułgarskim i polskim

1. Postrzeganie powierzchniowych zjawisk składniowych w perspektywie składni semantycznej pozwala na systematyzację i konsekwentny opis zbiorów zdań tworzonych przez daną jednostkę leksykalną o funkcji predykatywnej. Subkategoryzacja zbioru typów zdań, które mogą być tworzone z danym predykatorem, wymaga ustalenia odpowiedniego modelu teoretycznego, w którym stopień eksplikacji cech podstawowej struktury semantycznej (czyli podstawowego wzorca semantycznego, przyjętego dla danego predykatu) jest głównym kryterium. Analizowane w tym aspekcie typy zdań ukazują na możliwość istnienia wielu procesów semantycznych, które można określić jako procesy kondensacyjne (czy też procesy kompresji) struktury semantycznej, w których wyniku część cech struktury semantycznej nie zostaje zrealizowana w strukturze zdania. Takie zjawiska mogą się wiązać z niedopowiedzeniem oraz z nieokreślonością – często motywowaną świadomym pominięciem pewnych treści, lub też mogą stanowić swoisty odsyłacz do kontekstu/konsytuacji jako – zarówno z punktu widzenia nadawcy, jak i odbiorcy – czynnika odtworzenia brakujących treści¹. W tym opracowaniu ograniczamy się do zarysowania pewnych zjawisk kondensacyjnych pojawiających się niezależnie od kontekstu.

2. Model systematyzacji i opisu struktur zdaniowych języka białoruskiego, bułgarskiego i polskiego zastosowany w realizowanych od 2005 roku badaniach zespołu z Uniwersytetu Łódzkiego, Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego oraz

¹ Zob. Е.А. Земская, М.В. Китайгородская, Е.Н. Ширяев, *Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис*, Москва 1981, s. 201 i n.

Państwowego Uniwersytetu Białoruskiego² można przedstawić następująco. Na pierwszym etapie badania ogół czasowników na poziomie semantycznym zostaje rozbity na podzbiory w zależności od typów predykatów, które reprezentują, tzn. predykatów pierwszego i drugiego rzędu oraz podtypy w zależności od liczby miejsc, które otwierają dla argumentów. W ten sposób są formułowane typy struktur propozycjonalnych (zob. tab.).

Tabela. Typy bazowych struktur propozycjonalnych

Zdania ufundowane na predykatkach 1-miejscowych		Zdania ufundowane na predykatkach 2-miejscowych		Zdania ufundowane na predykatkach 3-miejscowych	
zdania ufundowane na predykatkach pierwszego rzędu	zdania ufundowane na predykatkach drugiego rzędu	zdania ufundowane na predykatkach pierwszego rzędu	zdania ufundowane na predykatkach drugiego rzędu	zdania ufundowane na predykatkach pierwszego rzędu	zdania ufundowane na predykatkach drugiego rzędu
$P(x)$	$P(p)$	$P(x, y)$	$P(x, q)$ $P(p, y)$ $P(p, q)$	$P(x, y, z)$	$P(x, y, r)$ $P(x, q, z)$ $P(x, q, r)$ $P(p, y, z)$ $P(p, y, r)$ $P(p, q, z)$ $P(p, q, r)$

Zbiór zdań tworzonych przez dany czasownik dzieli się na typy formułowane jako tzw. schematy eksplikacji, w których odzwierciedla się zakres i sposób realizacji struktury propozycjonalnej. Stosowane tu klasy wyrażeń mają na tym poziomie bezpośrednie odniesienie do form językowych w terminach kategoryalnych typu V – czasownik, $N(N_x, N_y$ itp.) – symboli dla pozycji argumentowych przedmiotowych (z uwzględnieniem „zera syntaktycznego”, nieuwarunkowanego kontekstowo, symbol $\emptyset$), NV – dla frazy realizującej w sposób znominalizowany pozycję argumentu propozycjonalnego (w szczególności w formie rzeczowników abstrakcyjnych, deverbatiwów) itp. Por. przykładowe eksplikacje wybranych zdań z języka białoruskiego:

$VN_x VN_x \dots$	biał. <i>Я адчуваў, што ён маніць.</i>
$VN_x VI \emptyset_x \dots$	biał. <i>Ён баяўся змерзнуць.</i>
$VN_x NV N_x \dots$	biał. <i>Я згадваю іх ігру.</i>
$VN_x NV \emptyset_x \dots$	biał. <i>Я зачаравана глядзеў на агонь.</i>
$VN_x \emptyset_p N = VN_x N$	biał. <i>Я бачыў брудных дзяцей.</i>
$VN_x N_p \dots$	biał. <i>Ганна ведала пра тое, што робіцца на ўзлеску.</i>

² А. Кіклевіч, М. Карыткоўская, С. Важнік, Т. Рамза, *Супастаўляльнае даследаванне базавых сінтаксічных структур сучаснай беларускай і сучаснай польскай моў. Праект*, Г.М. Мезенка (red.), Acta Albaruthenica, Rossica, Polonica, Віцебск 2006, s. 26–29.

Na trzecim stopniu analizy są rozpatrywane schematy zdaniowe – w ich tradycyjnie przyjętym w składni powierzchniowej rozumieniu. Zostają one uszczegółowione przez uwzględnienie konkretnych form gramatycznych, a więc spójników, przyimków, a także form przypadkowych. Por. np. polskie schematy zdaniowe modelu eksplikacyjnego $VN_x N_y$, który należy do kategorii 2-miejscowych predykatów pierwszego rzędu, czyli $P(x, y)$:

$VN_{Nom} N_{Acc}$	<i>Adam bierze kapelusz i wychodzi.</i>
$VN_{Nom} Praep N_{Loc}$	<i>Dwoje dzieci biegnie po łące.</i>
$VN_{Nom} Praep N_{Gen}$	<i>Andrzej doszedł do schroniska.</i>
$VN_{Nom} Praep N_{acc}$	<i>Żołnierz nastąpił na minę.</i>
$VN_{Nom} Praep N_{instr}$	<i>Szlak prowadzi początkowo uciążliwie brzegiem dużego jeziora.</i>
$VN_{Nom} N_{instr}$	<i>Kibic rzucił we mnie petardą.</i>

To, co wydaje się szczególnie istotne w tym ujęciu, to zasada hierarchicznego uporządkowania typów struktur realizowanych przez dany predyktor (np. czasownik) z wyżej wspomnianym kryterium stopnia szczegółowości realizacji struktury propozycyjnej. W konsekwencji np. w klasie predykatów drugiego rzędu różnica semantyczna między zdaniami o strukturze zdania złożonego i prostego może polegać na różnym stopniu eksplicytacji³, por. w języku białoruskim i bułgarskim:

$VN_x VN_{x(1)}...$	biał. <i>Яна заўсёды думала, што варта змяніць працу.</i> bułg. <i>Сия винаги мислеше, че трябва да си намери работа.</i>
$VN_x VI$	biał. <i>Яна думала сказаць мужу аб спазненні сына.</i>
$VN_x NV N_x...$	biał. <i>Яна заўсёды думала пра яго праблемы.</i> bułg. <i>Сия винаги мислеше за неговите проблеми.</i>
$VN_x NV$	biał. <i>Яна заўсёды думала пра дапамогу.</i> bułg. <i>Сия винаги мислеше за милосърдието.</i>
$VN_x N$	biał. <i>Яна заўсёды думала пра мужа.</i> bułg. <i>Сия винаги мислеше за мъжа си.</i>
VN_x	biał. <i>Яна мала думала.</i> bułg. <i>Сия само няколко минути мислеше.</i>

Szczególny przypadek stanowią struktury zdaniowe, w których pozycję argumentu propozycyjnego (propozycji wewnętrznej) realizuje jeden z jego elementów – fraza nominalna przedmiotowa (czyli argument przy predykanie wewnętrznym). Może ona mieć różne cechy formalne (przyimkowa/bezprzyimkowa, w różnych przypadkach gramatycznych, w tym podmiotowa lub sytuowana poza podmiotem) – zgodnie z rekcją określonego czasownika, por. polskie schematy zdaniowe modelu eksplicytacji $VN_x \emptyset_p N$, która stanowi jedną z form

³ Zob. S. Karolak, *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Warszawa 2002, s. 165 i n.

(formalnie) niekompletnej, schematycznej realizacji struktury propozycjonalnej $P(x, q)$:

$V N_{Nom} N_{Gen}$	<i>Ola boi się ducha; Ania chce tortu; Andrzej potrzebuje samochodu.</i>
$V N_{Nom} N_{Dat}$	<i>Rozalka służy swej pani; Aparat cyfrowy służy turystom.</i>
$V N_{Nom} N_{Acc}$	<i>Ania chce książkę; Dziecko lubi tę zabawkę; Dziewczyna obserwowała ptaki.</i>
$V N_{Nom} Praep N_{Acc}$	<i>Olaf boi się o kolegę; Jurek patrzył na pawiany; Jurek liczy na przyjaciela.</i>
$V N_{Nom} Praep N_{Loc}$	<i>Adam myślał o przyjaciółce; Ola pamiętała o chorej; Jurek polega na kolegach.</i>
$V N_{Nom} N_{Instr}$	<i>Kasia cieszyła się nową zabawką; Matka walczy z papierosami (w domu).</i>
$V N_{Nom} Praep N_{Gen}$	<i>Kasia cieszyła się z nowej zabawki; Turysta śmiał się z wielbłądów.</i>
$V N_{Nom} N_{Acc} Praep N_{Acc}$	<i>Piotr uznał Wojtkę za syna.</i>

3. Zjawisku wyrażania treści argumentu propozycjonalnego (dalej AP) poprzez tylko jedną jego pozycję argumentową, jak również zjawisku kompresji składniowej w ogóle poświęcono już uwagę w innych opracowaniach⁴, ale bliższa analiza pozwala na bardziej szczegółową charakterystykę tego zjawiska. Można przy tym wyodrębnić rodzaje czynników warunkujących kompresję zdania polipredykatywnego, mianowicie realizację AP w formie frazy nominalnej: 1) semantyczne, 2) kognitywno-kulturowe, 3) komunikacyjne.

3.1. W aspekcie semantycznym kompresja składniowa jest uwarunkowana znaczeniem leksykalnym czasownika – zarówno w pozycji jądrowej, jak i w pozycji zależnej. Tu można zastosować wprowadzone przez I.M. Bogusławskiego pojęcie: sfera oddziaływania leksykalnego („сфера лексического действия”)⁵, z tym że w zakresie struktur polipredykatywnych relewantne są dwie takie sfery: predykatu jądrowego oraz predykatu wewnętrznego.

3.1.1. Znaczenie leksykalne czasownika w pozycji jądrowej (czyli orzeczenia zdania nadrzędnego) określa – jak już zostało wskazane – jego właściwości

⁴ Zob. A.K. Киклевич, *Метонимия vs. компрессия в функциональной системе современного русского языка (в сопоставлении с польским языком)*, *Slavia Orientalis* 2007, LVI/2, s. 249–264; *idem*, *Притяжение языка*, t. 1, *Семантика, лингвистика текста, коммуникативная лингвистика*, Olsztyn 2007, s. 105 i n.; *idem*, *Семантическая vs. синтаксическая деривация*, *Respectus Philologicus* 2007, XVII, s. 150–165; M. Korytkowska, *Condensation de la structure sémantique de la phrase et analyse contrastive*, [w:] *Semantyka a konfrontacja językowa*, Warszawa 1996, s. 149–154; *eadem*, *Типы позиции предикативно-аргументовых*, [w:] *Грамматика конформативна българско-полска. V*, Warszawa 1992; M. Korytkowska, V. Maldžijewa, *Od zdania złożonego do zdania pojedynczego. Dopuszczalność nominalizacji argumentu propozycjonalnego w języku polskim i bułgarskim*, Toruń 2002.

⁵ И.М. Богуславский, *Исследования по синтаксической семантике*, Москва 1985.

propozycjonalno-semantyczne, zwłaszcza takie parametry jak rząd (predykaty pierwszego vs. drugiego rzędu) oraz walencję ilościową i jakościową, a także tzw. właściwości selekcyjne partnerów dystrybucyjnych. W zależności od semantyki leksykalnej predykaty jądrowe mają odmienne predyspozycje co do wyzerowania predykatów propozycji wewnętrznych. Tak więc w zakresie predykatów kategorii $P(p, q)$ prawie nie występują ograniczenia co do wyzerowania argumentów propozycji wewnętrznych – chodzi np. o zdania typu $V NV \emptyset_x \dots NV \emptyset_x \dots$, por. białoruskie przykłady:

biał. *Нацыяналізм добра адпавядае гэтай палітыцы.*

biał. *Большасць спраў датычыцца гонару.*

biał. *Новая сітуацыя грунтуецца на дэкларацыях.*

Jednak wyzerowanie przynajmniej jednego predykatu wewnętrznego, a tym bardziej obydwu predykatów w podobnych strukturach składniowych napotyka pewien „sprzeciw” treści semantycznej czasownika jądrowego – stąd mniejsza (w języku białoruskim prawie dwukrotnie) liczba czasowników, na których są ufundowane odpowiednie frazy o strukturze zredukowanej, por. konstrukcje typu $V NV N_x \dots \emptyset_P N \dots$:

biał. *Усякая новая справа выклікала наша недавер’е.*

biał. **Усякая новая справа выклікала нас.*

3.1.2. Na możliwości kompresji składniowej wpływa także treść predykatu wewnętrznego, a raczej relacja semantyczna między predykatem jądrowym i wewnętrznym. Można wyróżnić dwie podstawowe podklasy czasowników dopuszczających realizację AP jedynie poprzez frazę argumentową: a) nakładających wyraźne ograniczenia semantyczne na zbiór czasowników występujących w ramach AP oraz b) nienakładających takich ograniczeń na czasowniki występujące w ramach AP. W pierwszej podklasie stopień uszczegółowienia zbioru czasowników dopuszczanych do AP może być różny.

3.1.2.1. Może on być ograniczony do jednostek odnoszących się do sfery czynności fizycznej/fizjologicznej, por. np. *śledzić*:

Piotr śledzi Jacka.

Piotr śledzi to, co robi Jacek.

Piotr śledzi to, gdzie chodzi / jak się zachowuje [...] Jacek.

3.1.2.2. Zakres ten może być jednak znacznie szerszy i może się odnosić poza sferą czynnościową także do stanu lub cechy fizycznej. Nie oznacza to jednak braku ograniczeń semantycznych – mogą one się wiązać z kwalifikacją typu wartościującego, odniesioną do treści zawartej w ramach argumentu propozycyjnego, jak np. w zdaniach z czasownikami *szydzić* lub *wstydzić się*, por.:

Piotr szydzi z Jacka – Piotr szydzi z tego, co robi (zrobił) Jacek / z tego, jaki jest Jacek...[i to – zdaniem Piotra – jest złe / niepożądane].

W wypadkach zasygnalizowanych w 3.1.2.1 i 3.1.2.2 wskazane cechy struktury semantycznej zdań z analizowanymi czasownikami ograniczają dopuszczal-

ność realizacji AP również w postaci zdania intensjonalnego – cechy predykatu głównego i zawartego w ramach AP nie mogą być sprzeczne z tymi cechami, por. pol.:

**Piotr wstydzi się tego, że Jacek jest szlachetny / uczciwy.*

3.1.2.3. Istnieją wypadki, kiedy z ogółu zdań tworzonych przez czasownik tylko jeden z podzbiorów dopuszcza w strukturze powierzchniowej frazę argumentową z AP, a warunkiem jest wypełnienie pozycji predykatu AP przez wąską klasę semantyczną czasowników.

3.1.2.3.1. Tak np. czasowniki typu *chcieć, pragnąć* jako predykaty 2-miejscowe II rzędu dopuszczają omawianą tu kondensację struktury pod warunkiem występowania czasowników posesywnych (także *causatiwów* z wbudowanym predykatem posesywnym) lub odnoszących się do wchłaniania/jedzenia itp. Porównaj przykłady polskie i bułgarskie:

Mój syn chce psa. = Mój syn chce mieć / dostać psa.

Anna pragnie dziecka. = Anna pragnie mieć dziecko.

Синът ми иска куче. = Синът ми иска да има / да получи куче.

Ана иска дете. = Ана иска да има дете.

Ale:

Jacek chce książkę ≠ Jacek chce czytać książkę.

Данчо иска книга. ≠ Данчо иска да чете книга.

3.1.2.3.2. W przypadku czasowników typu *wolać, prosić*, jeśli w obrębie zdania intensjonalnego, realizującego AP, wystąpi czasownik ruchu, może także dojść do podobnej kondensacji (przy czym istotne są tu określone uwarunkowania deiktyczne), por.:

Ojciec woła do Jacka, aby przyszedł do domu. – Ojciec woła Jacka do domu.

Magda prosi nas, abyśmy przyszli do niej. – Magda prosi nas do siebie.

Im węższy jest zbiór czasowników, które mogą wypełnić pozycję w ramach AP, tym większa też swoboda występowania struktur zredukowanych. Jednak istnieją klasy predykatów, które bardzo często występują właśnie w tego typu zdaniach, choć trudno tu wskazać jakieś semantyczne reguły. Do takich jednostek należą np. *verba dicendi, cogitandi, percipiendi*:

pol. *Adam długo o niej opowiadał.*

bułg. *Ана дълго ми разказваше за нея.*

Goście mówili o prezydencie.

Гостите говориха за президентите.

Ostatnio myślałam o naszej matce.

Напоследък мислех за майка ни.

Widziałam wczoraj Piotra.

Видях вчера Петър.

Trudno jest zakreślić zakres tego zjawiska za pomocą jasnych kryteriów, a nie wydaje się on mały. Jest to pewna potencja, która może się ujawnić w kontekście predykatywnym bardzo wielu jednostek i niewątpliwie zdarzają się uży-

cia jednostkowe takich struktur, podyktowane właśnie wyborem pewnej skrótości czy niedomówienia przez nadawcę⁶.

3.2. Już w punkcie 3.1.2.2 była mowa o powiązaniu procesu formalnej kompresji zdania semantycznie złożonego z wartościującą kwalifikacją treści wyrażanej w ramach AP. Element konwencji kulturowej w procesie przetwarzania konstrukcji skompresowanych (w innej terminologii – niekompozycyjnych⁷) może realizować się w postaci zasady odpowiedzialności. G. Lakoff wprowadził to pojęcie w odniesieniu do specyficznych konstrukcji w języku angielskim: pozycję podmiotu gramatycznego zajmuje fraza nominalna, której referent – z punktu widzenia skonwencjonalizowanej wiedzy o świecie – jest traktowany jako odpowiedzialny za realizację opisywanej sytuacji⁸. Podobne zjawisko obserwujemy w sferze wyzerowania predykatu wewnętrznego w językach słowiańskich. Dowolność wyboru argumentów (ze struktury propozycji zależnej), które pozostają w strukturze powierzchniowej zdania i nieraz zajmują pozycję wyeliminowanego predykatu, jest ograniczana przez czynnik kognitywno-kulturowy, mianowicie uwzględnienie hierarchii elementów sytuacji decydujących o jej przebiegu i treści. Porównaj zdania:

Jan szydzi z Piotra.

? Jan szydzi z filizanki.

? Jan szydzi z drzewa.

Pierwsze zdanie uznamy za w całości akceptowalne (z językowego punktu widzenia) – w tym wypadku zasada odpowiedzialności została uwzględniona: to Piotr spowodował (naraził się), że Jan szydzi z niego, mianowicie z jego zachowania, zwyczajów lub wartości. W przypadku filizanki stopień odpowiedzialności jest już mniejszy i prawdopodobnie minimalny – w trzecim zdaniu.

3.3. Wyzerowanie predykatów wewnętrznych w dużym stopniu zależy także od standardów semantycznych, tzn. istniejących w propozycyjnej formie symbolicznej schematów wyobrażeniowych, kategoryzujących rezultaty działalności doświadczalnej człowieka⁹. Standardy semantyczne realizują się w mowie dzięki inferencji – zjawisko to jest zauważalne zwłaszcza w zakresie przetwarzania wyrażen niekompozycyjnych. Do takiego typu konstrukcji składniowych należy np. zdanie:

Krzyś prosił mnie o książkę.

⁶ Taka tendencja ujawniła się w nieco większym stopniu w języku bułgarskim niż polskim przy badaniu dopuszczalności procesów nominalizacyjnych dla paralelnych zbiorów czasowników polskich i bułgarskich, por. M. Korytkowska, W. Maldziejewa, *op. cit.*

⁷ Zob. A. Kiklewicz, *Zrozumieć język. Szkice z filozofii języka, semantyki, lingwistyki komunikacyjnej*, Łask 2007, s. 393.

⁸ Дж. Лакофф, *Лингвистические гештальты*, [w:] В.А. Звегинцев (red.), *Новое в зарубежной лингвистике. X. Лингвистическая семантика*, Москва 1981, s. 350–368.

⁹ A. Awdiejew, *Standardy semantyczne w gramatyce komunikacyjnej (teoria i zastosowanie)*, [w:] A. Awdiejew (red.), *Gramatyka komunikacyjna*, Kraków 1999, s. 33–68.

Zdanie to jest ufundowane na predykcji drugiego rzędu *prosić* o strukturze propozycyjnej: $P(x, Q(x...))$, a więc teoretycznie możliwy jest wybór czasownika (lub jego odpowiednika w formie rzeczownika adverbialnego) w pozycji predykatu wewnętrznego, por.:

Krzyś prosił mnie o przyniesienie/przekazanie/zwrócenie mu książki.

Krzyś prosił mnie o napisanie książki.

Krzyś prosił mnie, żebym podarował mu książkę itd.

Istnieją jednakże określone predyspozycje do tego, aby pewne predykaty jądrowe wiązać z pewnymi treściami w strukturze zredukowanego AP. W rozpatrywanym przypadku niewątpliwą preferencję ma pierwsza interpretacja – na mocy jej najbardziej naturalnego, optymalnego (z punktu widzenia codziennych stosunków międzyludzkich) charakteru. Innymi słowy – kompresja zdania podrzędnego i transpozycja frazy nominalnej (tzn. jej występowanie w pozycji zdania podrzędnego) jest zależna od standardowej relacji między treścią czasownika jądrowego i czasownika wewnętrznego.

3.4. Kolejny czynnik kompresji struktur zdaniowych jest związany z ich treścią tematyczno-rematyczną, czyli z kategorią aktualności komunikacyjnej poszczególnych fragmentów informacji zakodowanej w zdaniu. Przykładem mogą być wirtualne (w znaczeniu ‘możliwe’) transformacje zdania:

Jan zobaczył, że na stole leży książka.

W tym przypadku mamy do czynienia z polipredykatywną strukturą składniową, ufundowaną na 2-miejscowym predykcji wyższego rzędu *zobaczyć*: $P(x, q) \Rightarrow V N_x V N_x N_y$.

= *Jan zobaczył książkę.*

= *Jan zobaczył książkę na stole.*

≠ ? *Jan zobaczył leżenie książki (na stole).*

≠ *Jan zobaczył stół.*

Jak można sądzić, w tym i w wielu podobnych sytuacjach do struktury powierzchniowej zdania ze zdania zależnego jest profilowana grupa nominalna, która zajmuje w nim (w zdaniu zależnym) pozycję rematu, tzn. przekazuje aktualną, istotną – z punktu widzenia sytuacji komunikacyjnej – informację. Pośrednio tu też realizuje się zasada odpowiedzialności, z tym że dotyczy ona nie faktu, że Jan zobaczył leżącą na stole książkę, lecz z faktu, że właśnie aktualność informacji o książce spowodowała, iż stała się ona przedmiotem komunikacyjnym.

Oczywiście komunikacyjna hierarchia treści przekazywanych przez AP może być różna w zależności od sytuacji, stąd możliwość odmiennej konfiguracji argumentów propozycji wewnętrznej; por. zdanie, w którym ważną funkcję akualizacyjną pełni przymiotnik *dębowy*:

Jan zobaczył dębowy stół z książką Jacka Wangina ‘Jan zobaczył, że stół, który jest przed nim, jest dębowy, oraz że na stole znajduje się książka Jacka Wangina’.

W rogu pokoju Jan zobaczył stół z książkami ‘Jan zobaczył, że w rogu pokoju jest stół i że jest on zavalony książkami’.

Reguły kompresji nie pozwalają na pominięcie w strukturze powierzchniowej zdania elementów rematycznych, istotnych z punktu widzenia przebiegu opisywanych zdarzeń, kosztem wyeksponowania grup nominalnych, które należy uznać za wtórne, marginalne z punktu widzenia kategorii aktualności. Tak więc zdanie

Jan zobaczył, że Piotr bije Annę

formalnie pozwala na kompresje czasownika z AP, jednak powstające w ten sposób derywaty składniowe nie oddają treści formy podstawowej, dlatego że w tym przypadku „umyka” hierarchia elementów sytuacji, mianowicie fakt, że Piotr BIJE Annę, czyli aktualność relacji bicia; por. możliwe transformacje:

≠ *Jan zobaczył Piotra.*

≠ *Jan zobaczył Annę.*

≠ *Jan zobaczył Piotra bijącego Annę.*

≠ *Jan zobaczył Annę bitą przez Piotra (którą bił Piotr).*

≠ *Jan zobaczył Piotra i Annę.*

4. Poruszane tu kwestie wkraczają w zakres problematyki leksykograficznej. Oczywiście ogólnie dostępny słownik jednojęzyczny musi mieć bardziej przystępny, heurystyczny charakter. Jednakże i w tym wypadku do zasadniczych problemów należą kryteria wyodrębnienia jednostek hasłowych, stanowiących odrębne elementy z punktu widzenia ich funkcji (semantyki), kryteria określenia znaczeń w przypadkach polisemii czy też zasad przytaczania w hasle słownikowym możliwych (ew. najczęstszych) struktur zdaniowych.

4.1. Postulat, aby hasło słownikowe w sposób wyczerpujący ilustrowało dopuszczalne przez daną werbalną jednostkę leksykalną struktury zdaniowe oraz sugerowało ich wzajemne zależności, nie ma zastosowania we współczesnych słownikach. Nie wydaje się też, by kryteria doboru okazów zdań wykraczały poza kryterium intuicyjnie pojmowanej typowości lub frekwencji (choć przy wykorzystaniu technik digitalnych dane o frekwencji są coraz bardziej dostępne). Tak więc w tradycyjnym słowniku cechy rzutujące na postać struktury zdaniowej najczęściej są formułowane w ramach definicji znaczenia poprzez bardzo ogólne wskazanie cech semantycznych otwieranej pozycji – *coś, ktoś; czegoś, kogoś* itp. Niech za przykład posłuży popularny *Słownik* pod red. M. Szymczaka¹⁰ (dalej – SSz); por.:

CZUWAĆ 1. ‘być czujnym, mieć się na baczności; strzec, pilnować **kogoś, czegoś**’. *Matka czuwa nad dziećmi. Czuwał nad każdym swym słowem.*

LICZYĆ 3. ‘brać **coś** pod uwagę, uwzględniać w swoich planach, nie lekceważyć **kogoś, czegoś**; poważać, cenić, szanować **kogoś**’. *Liczyć się z możliwością sprzeciwu. Liczyć się z czyimś zdaniem. Nie liczył się z nikim i nikogo się nie bał.*

¹⁰ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1978–1981.

NIENAWIDZIĆ ‘czuć, żywić do **kogoś** lub **czegoś** nienawiść, odrazę, wstręt; nie cierpieć, nie znosić’. *Nienawidzić wroga. Nienawidzić kłamstwa, kręactwa, obłudy.*

W przytoczonych przykładach zwraca uwagę brak precyzji w stosowaniu określenia **coś** — może ono dotyczyć zarówno fraz będących efektem nominalizacji, jak i fraz o funkcji argumentu otwieranego przez predykat. Istnieją hasła, w których specyfika substytucji elementu poprzez **coś** jest w ogóle nieczytelna, por. np.:

I. DOJRZEĆ ‘dostrzec, zobaczyć, ujrzeć’. *Nie móc czegoś dojrzeć. Dojrzeć coś z trudnością.*

Podkreślić też należy, że w cytowanym materiale językowym nie istnieją struktury zawierające zdanie intensjonalne, choć jest ono zawsze możliwe, por. np.: *Czuwam nad tym, aby dzieciom nic się nie stało. // Liczę się z tym, co ojciec mówi. // Kaśka nienawidzi tego, jak Piotr się zachowuje* itp. Niekonsekwencje w doborze struktur ilustrujących użycie danej jednostki słownikowej można zresztą stwierdzić w skali całego omawianego tu słownika. Bardzo często brakuje przykładów zawierających zdanie intensjonalne, ale nie jest to reguła bezwzględna, egzemplifikacja najczęściej nie obejmuje wszystkich trzech podstawowych typów struktur: a) zawierających zdanie intensjonalne, b) zawierających frazę o wartości nominalizacji tego zdania oraz c) jeśli to możliwe – wyłącznie frazę argumentową tego zdania, por. np.:

DECYDOWAĆ – *Decydować o jakichś sprawach / w jakichś sprawach. // Decydować o czymś losie.* [Brak typów: *Decydować o tym, jak to zrobić. // Decydować o dzieciach*].

KRYĆ SIĘ – *Nie krył się ze swoją miłością.* [Brak typów: *Krył się z tym, że... // Kryła się z pieniędzmi*].

LĘKAĆ SIĘ – *Lękać się o jutro, o przyszłość. // Lękać się ciemności, samotności. // Lękać się pójść dalej.* [Brak wskazania możliwości wystąpienia zdania bez infinitiwu przy braku koreferencji fraz podmiotowych zdania głównego i intensjonalnego: *Lękał się tego, że Paweł nie poradzi sobie z pracą*; brak struktury z frazą przedmiotową: *Lękał się o Pawła*].

EKSCYTOWAĆ SIĘ ‘ulegać nadmiernie emocjom, być poruszonym; podniecać się’. *Ekscytować się wyścigiem kolarskim.* [Brak: *Ekscytować się tym, że...; Ekscytować się tym człowiekiem.*] itp.

Dodać należy, że często cechy reakcji (czyli cechy argumentów otwieranych przez predykat) w ogóle nie są zaznaczane, bywają wówczas jedynie ilustrowane w zacytowanych przykładach, por. np.:

DECYDOWAĆ ‘rozstrzygać, postanawiać, wyrokować’. *Decydować o jakichś sprawach / w jakichś sprawach. Decydować o czymś losie.*

4.2. Innym niezwykle istotnym problemem jest sprecyzowanie kryteriów wyodrębniających znaczenia poszczególnych czasowników. W prezentowanym

przez nas opisie o funkcji (znaczeniu) czasownika na pierwszym poziomie analizy decyduje ilość i rodzaj otwieranych pozycji argumentowych. Tak więc np. jednostki polisemiczne mogą należeć do różnych klas predykatów: a) pierwszego lub drugiego rzędu, np. *być*₁ jako predykat kategorii $P(x, y)$, por. *Jan jest w domu*, oraz *być*₂ jako predykat kategorii $P(p)$, por. *Był telefon*; b) predykatów jedno-, dwu- lub trójmiejscowych, por. powyższy przykład, a także: *dodać*₁ jako predykat kategorii $P(x, y, z)$, np. *X dodał do gruszek śliwki / do wina wody*, oraz *dodać*₂ jako predykat kategorii $P(x, q)$, np. *X dodał, że...*

Problem powstaje, jeśli podstawową strukturę zdaniową można – pod określonymi warunkami – przekształcić w inną. Przykładem może tu być warunek pewnego uogólniania (i dodatkowo – możliwość przypisania zdania synonimicznego z innym predykatem), np.:

Dziecko czyta książkę vs. *Dziecko już czyta wszystko*.

Dziecko czyta = *Dziecko umie już czytać*.

W niektórych wypadkach możliwość przekształceń struktury zdaniowej istnieje tylko dla pewnej grupy zdań – stanowią one pewną podklasę, lecz nie można udowodnić, że dochodzi do zmiany funkcji (znaczenia) czasownika. Dotyczy to np. omówionych wyżej jednostek, które przy pewnym typie wypełnienia pozycji predykatu zdania intensjonalnego dopuszczają odmienne struktury zdaniowe. Tak więc w opisie zbioru struktur dopuszczalnych dla danego czasownika należy sformułować warunek, przy którym pewien typ struktury jest dopuszczalny: dla czasownika *chcieć* będą to jednostki typu *mieć/jeść* itp.

Trudny problem wyodrębniania znaczeń jednostek uznanych za polisemiczne jest rozwiązywany w słownikach bardzo różnie. Tak np. w SSz w haśle *chcieć* egzemplifikacja podana jest łącznie, bez dodatkowych uwag:

CHCIEĆ 1. ‘mieć chęć, ochotę, wolę; pragnąć, życzyć sobie’. *Chcieć chleba. Chcieć wyjechać. Chcieć, żeby było lepiej*.

Zupełnie inne jest podejście autorów obecnie wydawanego wielotomowego słownika języka bułgarskiego¹¹. Odmianki znaczeniowe, zgodnie z wyjaśnieniami zawartymi we wstępie do słownika, zaznaczane są w haśle za pomocą numerów. I tak np. hasło *искам* ‘chcieć’ rozbite jest na wiele jednostek, którym przypisane są odrębne definicje, przy czym różnice – jak wynika z opisów – dotyczą cech semantycznych lub formalnych zdania intensjonalnego. Por.:

ИСКАМ¹

1. Имам желание, нужда, потребност да получа, да се сдобия с нещо. *Вскички искат вода. Не искам жълтици*.

2. Обикн. С абстрактни съществителни. Моля, търся да получа нещо *Еньо [...] иска прошка от него. Никакъв човек [...] нникаква закрила не е искал. [...] Искам мнението ви по този въпрос. Искам съгласието ви. [itp.]*

¹¹ *Речник на българския език*, I–XII, София 1977–2004.

3. Със след. изр. със съюз *да*. Имам желание, намерение, вътрешен стремеж да извърша, да постигна или да осъществя нещо; желая, каня се, възнамерявам. *Б. Г. иска да почерпи стопанина с една цигара тютюн.* [itp]

Niejasność kryteriów wyodrębniania podznaczeń niejednokrotnie jest szczególnie widoczna. W opracowaniu np. hasła *мразя* nadrzędna wydaje się cecha przechodniości/nieprzechodniości (jako brak w strukturze frazy dopełnieniowej, która tu ma wartość ogólną), zastosowanie jej nie doprowadza jednak do stworzenia jasno sprecyzowanych zbiorów rozłącznych zdań, por.:

МРАЗЯ

1. Прех. Изпитвам силно чувство на омраза къ, някого или нещо. *Той го мразеше заради неговата студенина.* [itp.]

2. Непрех. Изпитвам омраза, ненавист. Противопол. обичам. *Но, Бог нали не знай да мрази?* [itp.]

3. Прех. Не харесвам, противно ми е, не ми се прави нещо; ненавиждам. *Той [...] мразеше разправиите със слугинята и с дядо.* [itp.]

4.3. Przyjęty typ analizy zbiorów zdań tworzonych przez konkretne predykatory pozwala na konsekwentny i uporządkowany opis cech semantyczno-składniowych zbioru zdań z danym czasownikiem. Taki opis nie tylko stanowi pewien typ słownika syntaktycznego jednego języka, lecz także daje szansę na efektywną analizę typu konfrontatywnego, ponieważ ekwiwalentny materiał z różnych systemów jest opracowany w analogiczny sposób.

About one type of realization of propositional argument in Belorussian, Bulgarian and Polish

Summary

The study raises the issue of the incomplete realization of syntactic-semantic structures in Slavic languages: in Belorussian, Bulgarian and Polish. The mechanism of syntactic compression, labeled alternatively as syntactic condensation, is perceived as a noncontextual reduction of the direct proposition's predicate position. In the surface structure, this slot is filled by one of the arguments. In the research, the linguistic material was studied on the three levels: propositional structures, explication patterns and structural patterns (sentence models). In addition, three factors of sentence compression were investigated: semantic, cultural-cognitive (for example, semantic standards), and thematic-rematic (i.e. communicational).